

**ТВОРЧІСТЬ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ В ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ ЗЕРОВА**

Олександра Салій

*ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»;
e-mail: oleksandra.salii@gmail.com*

У статті послідовно проаналізовано усі літературно-критичні праці Миколи Зерова про творчість Івана Семанюка (Марка Черемшини). Детально розглянено листування між ними, процес підготовки й упорядкування усіх збірників творів письменника, до яких причетний Микола Зеров і як автор передмов, і як негласний упорядник. Встановлено, що один з листів Марка Черемшини у всіх виданнях його творів мав неправильне датування.

Показано, що Микола Зеров докладав чимало зусиль до промоції покутського письменника на Наддніпрянській Україні: влаштовував публічні лекції, відчити його творів, представляв інтереси покутського письменника у київських видавництвах, зокрема піклувався про виплату гонорарів.

Зроблено припущення про причетність Зерова до першодруку автобіографії Марка Черемшини, який був не в «Літературно-науковому віснику», як прийнято вважати, а в журналі «Життя й революція».

Вперше відстежено розбіжності між передруками замітки Зерова про мову Марка Черемшини. Розглянено твори письменника (оригінальні і його переклади), до першопублікації і републікації яких в періодичних виданнях поза межами Галичини був причетний відомий літературознавець. Звернено увагу на його уважне ставлення до гуцульського діалекту, свідоме небажання виправляти питомих гуцульські слова на їхній літературний відповідник.

Виокремлено найважливіші думки з літературно-критичних праць Миколи Зерова про унікальність Черемшини-письменника як одного з представників літературної групи «Покутська трійця». У висновках зазначено, що у прицільній увазі Миколи Зерова до творчості Івана Семанюка закладена виразна потреба висловити соборницьку ідею України.

Ключові слова: літературна критика, листування, вступний нарис, замітка, діалект, переклади, Наддніпрянщина, Микола Зеров, Марко Черемшина.

Ще задовго до того, як в українському літературознавстві заговорили про поняття гуцульського тексту, Микола Зеров характеризував

Марка Черемшину як «незрівнянного майстра “гуцульської” новелі» [4, с. 1]. Блискучий перекладач, поет, історик літератури, глибокий знавець античності звернув пильну професійну увагу на творчість мало знаного у 1920-х роках в Наддніпрянській Україні Івана Семанюка (літературний псевдонім – Марко Черемшина). І не просто звернув увагу – написав кілька статей про його творчість (зокрема, передмов до збірок вибраного), що їх сьогодні не оминає жоден літературознавець, який сфокусував увагу на художніх писаннях цього самобутнього прозаїка. Статті Зерова не оминають не лише з огляду на його безумовний авторитет літературного критика, а через влучність вислову, завдяки ерудованому вдивлянню в текст Черемшини і вмінню вписати його в контекст тодішньої української літератури. Микола Зеров мав дуже тонке артистичне (мистецьке) чуття і все своє недовге творче життя, за висловом Івана Дзюби, сповідував кредо: «Непоступлива естетична і етична мірка» [1, с. 39]. Творчість Марка Черемшини цю мірку виповнювала, тому він доклав немало зусиль до того, аби про талановитого покутянина дізнався «широкий читач», себто щонайбільше українців поза межами Галичини.

Листування і видавничі проєкти

На сьогодні відомо й опубліковано шість листів Миколи Зерова до письменника і чотири відповіді Марка Черемшини – усі писані в 1925–1926 роках – тоді, коли тривала активна робота над виданням творів останнього. Особисто знайомі вони не були, однак виявляли листовну щирість у спілкуванні, глибоку пошану до творчості (художньої, перекладної) один одного. «Дуже а дуже тішився б, коли б зміг одержати Ваші цінні твори [збірку перекладів “Антологія римської поезії”, поетичну збірку “Камена”, 1924, та першу частину “Нового українського письменства”, 1924. – О. С.]. Як вже в першому листі я заявив, маю до Вас повне літературне довір’я і не меншу пошану», – писав Черемшина колезі у жовтні 1925 р. (датування листа помилкове, про це йтиметься далі) [25, с. 597]. А прочитавши «Камену», назвав її «поезією богів»: «Се такий вінок, що душу піднімає і ніколи не в’яне» [25, с. 600]. Завдяки старанням Зерова, вийшли друком друга¹ («Село вигибає. Новелі з гуцульського життя», 1925), третя («Село вигибає. Вибрані оповідання», книжка перша, 1929) і четверта («Верховина. Вибрані оповідання», книжка друга, 1930) збірки оповідань Черемшини, а також «Вибрані твори» (1930), до яких увійшли раніше публіковані тексти. Другу і третю книжку супроводжували фахові передмови Миколи Зерова [8, 11]². На жаль, тільки одну з них (у збірці 1925 р.) прочитав Черемшина (бо

¹ Перша збірка Марка Черемшини – «Карби», 1901.

² У збірнику «Вибрані твори» (Харків – Київ, Книгоспілка, 1930) було републіковано вступну статтю М. Зерова з видання 1929 року.

помер у 1927 р.), і був «захоплений» нею (див. його лист до Зерова від 13 березня 1926 р. [25, с. 598]). Як перекладач і знавець кількох мов високо ставив Черемшина перекладні праці Зерова, які той люб'язно надіслав йому: «Антологію римської поезії» [3] та «Мазепу» Ю. Словацького [24]: «Ваш “Мазепа” кращий, чим оригінал, а Ваша “Антологія” відкрила переді мною стільки краси і справжньої поезії, що я замовив собі оригінал, щоб могли перевести порівняння. Обі високоцінні Ваші книжки є для мене правдивою насолодою<...>» (лист до Зерова від 13 березня 1926 р. [25, с. 598]).

Отже, їхнє листування зав'язалося в січні 1925 року. Микола Зеров, натовді вже 35-річний професор української літератури в Київському інституті народної освіти (КІНО), написав листа до Марка Черемшини – «високоповажного пана доктора» (доктора права), письменника й адвоката зі Снятина, і повідомив радісну звістку: київська філія видавництва «Книгоспілка» найближчим часом планує видати збірку його оповідань зі вступною статтею [5, с. 1047]. У той період радянська влада взяла курс на так звану українізацію, збільшувалася кількість україномовних, зокрема й художніх, видань (дет. про суперечливість доби українізації див.: [27]), а Зерова «як уже авторитетного фахівця залучали до редагування та написання передмов до них» [1, с. 54]. Так він став автором вступної статті до збірки Івана Семанюка «Село вигибає» (1925). Але по суті Зеров був ще й упорядником вибраного, про що й повідомляв адресата в першому, січневому, листі. До книжки увійшли відібрані чотири оповідання з першої збірки «Карби» (1901) («Святий Николай у гарті», «Грушка», «Зведениця», «Хіба даруймо воду»), переклади з угорського письменника Коломана Міксата, а також раніше друковані в періодичних виданнях (зокрема в Літературно-науковому віснику, далі – ЛНВ) твори Семанюка. Крім того, Зеров написав невелику статтю «Мова Черемшини» та уклав словник малозрозумілих (діалектних) слів. Збірка вийшла без жодних купюр, зі збереженням діалектом і з фотографією, що її на прохання упорядника люб'язно надіслав автор.

Щоправда, сам Марко Черемшина волів бачити книжку повнішою. У відписі до «високоповажного пана редактора» від 27 лютого 1925 р., висловивши щиру радість (адже про намір «Книгоспілки» він вперше й дізнався з цього листа), зазначив, що в збірці добре було б видати всі його поза-«Карбові» новели (друковані і ще в рукописах) та інші переклади (Карла Шенгерра та Людвіга Томи): «Коли вже збірка, то хай буде повна» [25, с. 596]. Збірку радив назвати «Туга» або «Село потерпає». Зеров, очевидно, про інші тексти письменника не знав, та вдовольнити автора вже не міг: на початку березня книжку майже видрукували, тому вносити будь-які зміни у структуру було неможливо. Про це редактор дав знати письменнику в листі від 10 березня 1925 р. Остаточний заго-

ловок теж був іншим: «Село вигибає» («хотілося назвати її “Село потерпає”, але вирішено було: у нас ця назва не буде промовистою. Слова “потерпати” у нас не зрозуміють» [5, с. 1048]). Однак редактор щиро запевнив письменника, що «вживє» всього свого «авторитету у видавництві для полегдження справи» і постарасться «настояти, щоб видавництво заходилося коло другої» збірки [5, с. 1048]. Також Зеров повідомляв письменника, що вже апробував свою передмову до його книжки: публічно прочитав її в історико-літературному товаристві при ВУАН, «доповнивши різним ілюстративним матеріалом» [5, с. 1048]¹. За його словами, «читання випало дуже щасливе»: доповідь прийшло послухати 120–150 людей (його публічні виступи часто були резонансними), до того ж про цей «реферат» було надруковано звіт у газеті. Отже, Зеров зробив чудову промоцію покутському письменнику. Надто ж після виходу книжки ще й планував прочитати «публічну лекцію при громаді академічних службовців – з відчитанням кількох оповідань в цілості» [5, с. 1048] (чи відбулася така лекція – не відомо). Видно, щиро прагнув, аби творчість Марка Черемшини відкрили для себе щонайбільше читачів «київської літературної громади».

У листовній відповіді на цей березневий лист Черемшина висловлював щиру вдячність редакторові – «дорогому добродієві», який «стільки напрацювався» з його оповіданнями, запевняв «о своїй вдячності і великій пошані» та щирій відданості. Йдеться про лист, який у всіх дотеперішніх публікаціях творів Марка Черемшини датований 19 жовтня 1925 року [25, с. 597]. Однак зміст листа і відповідь на нього Миколи Зерова дають підставу твердити, що він насправді написаний на пів року раніше. Річ у тому, що до цього листа, з огляду на перспективу видання другої книжки, Марко Черемшина додав «призабуту» новелу «Писанки», що її «віддав був до друку у Львові і яка досі ще не була друкована» [25, с. 597]. Крім того, письменник уточнив, що своє «письмо» пише «поквапно», одразу після отримання «цінного милого листа» від редактора (тобто листа від 10 березня). Микола Зеров написав відповідь 12 травня, у якій повідомив автора, що «Писанки» передав для друку Миколі Хвильовому (одному з тодішніх редакторів «Червоного шляху») [5, с. 1049]. Також сповістив письменника, що написав замітку для київського журналу «Життя й революція» (№ 4 [квітень], 1925) про його маловідомі і ще не опубліковані оповідання, які не увійшли до збірки 1925 року. У цій замітці [14] згадав і про «Писанки», відомі на той час лише в «машиновім письмі» (вийшли друком у журналі «Червоний шлях», № 6–7 [червень – липень], 1925 рік). Отже, не міг Марко Черемшина надісла-

¹ З цих слів видно, що М. Зеров ще 100 років тому добре знав, що увагу слухача утримує візуальний матеріал.

ти Зерова це оповідання 19 жовтня, бо на той час воно вже кілька місяців як було надруковане. Можливо, свій лист він написав 19 квітня, а то й 19 березня. У кожному разі до 12 травня 1925 року, коли Зеров повідомив, що передав «Писанки» Хвильовому.

У цьому травневому «письмі» редактор інформував адресата, що наступну книжку його оповідань вже введено до видавничого плану і що її планують друкувати влітку. Однак так не сталося. Микола Зеров листовно озвався до письменника аж через дев'ять місяців – взимку наступного року. Щиро перепошуючи за довге мовчання, пояснив, що справа з виданням його творів у серії «Літературна бібліотека» «Книгоспілки» (Харків – Київ) «трохи затяглась», бо «харківський центр» видавництва вагався, чи варто друкувати в їхній популярній серії книжки, писані діалектом, що «так далеко відбігає нашого літературного річища» (див. його лист до письменника від 24 лютого 1926-го: [5, с. 1050]). Та справу якось полагодили (згодом, що й не без участі самого Зерова), і керівник редакційного відділу київської філії видавництва таки запевнив упорядника, що другу книжку Черемшини опублікують. Загалом, писав упорядник, творчість «старших галицьких прозаїків» (Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович) викликає на Наддніпрянщині «певний інтерес» в «добірного кваліфікованого читача» [5, с. 1050] – популярності ж у широких читацьких колах заважають «малоросійські лінощі», адже для прочитання діалектного твору треба докладати зусиль.

Зеров і першодрук автобіографії Марка Черемшини

Марко Черемшина «самолюбно-зичливо» вітав звістку про готовність «Книгоспілки» видати другий том його творів і надіслав Зерову разом з відписом від 13 березня 1926-го свої нові оповідання і переклади. А той своєю чергою усе старався їх опублікувати в тамтешній періодиці – не чекаючи, поки вони вийдуть у наступній Семанюковій збірці. Загалом, упродовж 1925–1927 років у журналах «Червоний шлях» та «Життя й революція» було надруковано кілька оповідань Семанюка (як першопублікації і републікації): «Писанки», «Туга», «Верховина», «На Купала, на Івана», «Марічку головка болить», «Парубоцька справа», а також «Моя біографія». Очевидно, оприлюднення цих текстів – заслуга Миколи Зерова. До слова про автобіографію Марка Черемшини. У збірниках його творів зазначено, що вона вперше друкувалася в ЛНВ у книзі 7-8 (липень – серпень) за 1927 рік (вже після смерті письменника). Проте відомо, що її того ж року було опубліковано в червневому номері «Життя й революції» (№ 6). Отже, виходить, що першодрук був не в ЛНВ. Знаємо, що автобіографію Черемшина написав у приватному листі для літературознавця Андрія Музички, який у 1925–1926 рр. готував книжку про його творчість. Хто надіслав копію цієї автобіографії редакції журналу «Життя й революція» – невідомо (дет. про оприлюднення

цього тексту див. коментарі Олекси Мишанича у збірці творів Марка Черемшини [17, с. 415]). Можливо, автобіографію письменника в Музички попросив Зеров (бо ж цікавився його творчістю, писав передмови, тому потребував детальнішої інформації про життя талановитого покутянина), а потім сам спричинився до її публікації.

Про те, що Музичка пише дослідження про Черемшину, Зеров знав заздалегідь, задовго до того, як праця [22] вийшла друком, адже ще в лютому 1926-го в листі до письменника згадував, що викладач української літератури в Одеському інституті народної освіти А. Музичка готує про нього монографію [5, с. 1050]. Видно, що як упорядник творів покутського письменника і автор вступної статті про нього, він дуже відповідально ставився до видавничого процесу і старанно збирав інформацію про автора з різних джерел, зокрема й з приватних. Про це між іншим згадував у листі до Черемшини від 10 березня 1925 р.: «За біографічні відомості я, безперечно, Вам вдячний. Про рік 1874-й я знав від С. О. Єфремова, який знайшов ще листи, писані Вами з Відня до видавництва “Вік”. Про коломийську гімназію я знав від п. Мелетія Кічури, з яким часто і приязно зустрічаюся тут, у Києві. Про с. Кобаки і снятинський період дещо розповідав мені Антон І. Онищук» [5, с. 1048]. Можливо, дізнавшись від Музички, що Черемшина надіслав йому у листі автобіографію, Зеров попросив зробити для нього копію, яку вже по смерті письменника подав до друку, дещо випередивши таким чином публікацію автобіографії в ЛНВ (до речі, в ЛНВ вона друкувалася із застереженням: «Передрук заборонений», див.: [19, с. 258]).

Промоція покутського письменника на Наддніпрянщині

Правдиве припущення про причетність Зерова до публікації автобіографії Черемшини в «Житті й революції» чи ні, проте очевидно, що саме йому Іван Семанюк завдячував оприлюдненням своїх художніх творів в періодичних виданнях поза межами Галичини. Упорядник слушно рекомендував письменнику одночасно друкувати оповідання по обидва боки Збруча, і навіть у Європі, не відмовляючи іншим видавцям – чи то зі Львова, чи то з Праги. «Гадаю, що Ваш зв’язок з “Книгоспілкою” (через мене) аніскільки не перешкоджає Вам дати свої збірки у Львів та Прагу. Все одно: ті книжки не попадуть *сюди*, наші ж видання масового читача не задовольнять *там*. Бо як кілька примірників і попадуть за кордон, то підуть до бібліотеки Наукового товариства, до двох-трьох критиків. Широкий же читач лишиться без книжки» [5, с. 1051]. Саме тому Зеров і старався помістити надіслані йому гуцульські оповідання в тамтешніх журналах – щоб удоступнити їх для читачів. Крім того, за такі публікації автору виплачували грошову винагороду, тож Зеров ще й таким способом сприяв йому. У своїх листах до покутського письменника він не раз запитував, чи виплатили йому гонорар за твори в журналах «Червоний шлях»

і «Життя й революція», і зобов'язувався представляти інтереси письменника у київських видавництвах (див., зокрема, листи Зерова з 1926 року). А Марко Черемшина навзаєм ласкаво просив свого упорядника в разі «признання гонорару» відрахувати собі кошти за його «великий труд» (див. лист до Зерова від 13 березня 1926 р.: [25, с. 598]).

В останньому листі від 12 червня 1926 року Зеров повідомляв автора, що його «Верховина», опублікована на сторінках «Життя й революції» весною 1926-го, справила на всіх сильне враження («сцена діда з синою тінню вражаюча» [5, с. 1053]) і що друк другої книжки заплановано на вересень – жовтень 1926 року. Тираж першої книгоспілчанської збірки розходився добре: з накладу 5000, писав Зеров, продали не менше ніж 3600 примірників. Отже, Іван Семанюк ставав відомим письменником, і Зеров риторично запитував автора: «Чи не треба вже подумати про повний для тутешньої України збірник Ваших оповідань?» [5, с. 1053]. На жаль, Марко Черемшина не дочекався ані виходу другої книжки у видавництві «Книгоспілка» (вийшла аж 1929 року), ані повної збірки своїх творів: 25 квітня 1927-го, на 52-му році життя він раптово помер. Наступного дня, 26 квітня, свій 37-й день народження відзначав Микола Зеров.

Літературознавство. На вершинах галицької української прози

Першу статтю, присвячену творчості талановитого покутського письменника, Зеров написав у 1925 році – «*Марко Черемшина і галицька проза*». Це був, як уже йшлося вище, вступний нарис до збірки вибраного, що вийшла того року у видавництві «Книгоспілка». Вже із заголовка зрозуміло, що автор розглядає творчість Івана Семанюка в контексті тодішнього літературного процесу, зокрема як одного зі вхожих до «блискучого тріумвірату» поряд з Лесем Мартовичем та Василем Стефаником. Однак, підкреслював Зеров, з-поміж них Черемшині пощастило найменше: «Його книжечка оповідань “Карби” в свій час на Наддніпрянщину не попала, і єдине, що міг широкий український читач знати про нього і з нього – це коротенька біобібліографічна замітка в т. III хрестоматії “Вік”¹ та двоє передрукованих там же оповідань: “Святий Николай у гарті” та “Хіба даруймо воду”», – але цього «ганебно мало» [7, с. 474], адже «Карби» вийшли друком 24 роки тому (у 1901-му), і з того часу в галицькій періодиці з'явилися нові Семанюкові оповідання.

Автор вступного нариса, вживаючи слово «тріумвірат», пишучи про літературну групу Мартович – Стефаник – Черемшина, не називав її школою («в понятті школи завжди мислиться якась центральна вузлова манера, від якої залежать усі інші» [7, с. 479]), бо ці письменники – си-

¹Зеров має на увазі тритомну антологію нової української літератури «Вік» (Київ, 1900–1902), видану з нагоди 100-річчя «Енеїди» Котляревського. У другому і третьому томах було представлено українську прозу 1798–1898 років, зокрема й два твори Івана Семанюка.

льні індивідуальності з власним стилем письма. Спільним для їхньої прози, вважав, є глибоке трактування села, психологізм, витончена імпресіоністична техніка та сувора простота викладу, «за якою завжди почувується велике ліричне хвилювання авторове, його боління болями своїх героїв» [7, с. 478-479]. Особливість оповідань Черемшини, на думку автора нарису, – в найбільшій силі ліричного зворушення, яке поетично називав даром «ліричного квітування» [7, с. 483], у відсутності риторизму й публіцистики (єдине оповідання, яке грішить нею, – «Хіба даруймо воду»), в літописному, хронікальному тоні оповіді як «спробі епічного трактування Галицької Руїни 1914–1917 рр.» [7, с. 482]. Зеров спостеріг, що Семанюк – «далеко більший естет і декоратор», ніж суворий, «суто архітектурний» Стефанік, і що в оповіданнях першого «більше свідомого шукання місцевого колориту»; навіть до діалекту він звертається заради нього самого, заради його «естетичної вимовності», а не з метою зробити своє оповідання природнішим. Слушно називав Семанюка тонким і літературно вправним етнографом, який зупиняється на обрядових деталях гуцульського життя без широкомовної «етнографічної докладності, якою так грішила стара проза» [7, с. 483]. Врешті, висновок, що поруч зі Стефаніком і незалежно від нього «Черемшина – тепер друга вершина закордонної української прози» [7, с. 484].

«Передекоровані» переклади Черемшини

Знаменно, що Зеров-перекладач уміщує в першу книгоспілчанську збірку вибраного три переклади Семанюка з Міксата (вперше друковані в ЛНВ у 1923 і 1924 роках), яким дає у вступному нарисі стислу, проте точну характеристику й високу оцінку: «Перекладені з мадярського первотвору, вони цікаві <...> тим, що дають нам образ сільського життя такої *terrae incognitae*, як Україна Закарпатська. Але що для нас найважливіше і найцікавіше, це те, що, переклавши їх на верховинську говірку, одягнувши в багате “лудіння” свого стилю, Черемшина ніби адаптував, усиновив, освоїв їх, вписавши тим самим нову і яскраву сторінку в свою літературну біографію» [7, с. 485]. А згодом, в рецензії на розвідку професора А. Музички про Марка Черемшину, висловлював жаль, що той не розглянув цікавих перекладів письменника, «передекорованих на гуцульський лад» [2, с. 648].

У наступному книгоспілчанському виданні 1929 року упорядник помістив уже п'ять перекладів Семанюка: три з Коломана Міксана, а також два нових – з Ангела Каралійчева та Макса Юнгнікля, що їх Марко Черемшина надіслав Зерову разом зі своїм листом від 13 березня 1926 р. Властиво, в українському літературознавстві ще й досі немає гідної наукової рецензії цих перекладів, їхнього порівняння з оригінальними текстами (з угорської, французької, німецької, норвезької, чеської, болгарської, голандської, бельгійської літератур), визначення їхнього жанру (адаптація, перес-

пів тощо). Можливо, така неувага пов'язана з тим, що не про всі перекладні твори Черемшини є достатньо відомостей. Наприклад, не знайдено три тексти з авторського списку власних перекладів післявоєнного періоду [див.: 18, с. 302], а в примітках до його опублікованих перекладів [19, с. 250-254] немає жодних даних про таких письменників, як Оттон Канов та Роберт Шай, чий тексти він переклав (у найновішому виданні творів письменника «Райска птиця» 2023 р. таких даних також немає).

Марко Черемшина: по обидва боки Збруча

У кількох своїх статтях про талановитого автора з Покуття Зеров критик говорить про відірваність радянської України від західноукраїнського літпроцесу, про слабку обізнаність з літературним життям «закордонної України», відсутність літературних зв'язків, погано налагоджений книгообмін. Тому в його статтях часто прозирає щире бажання заповнити цю прогалину. Після того, як між ним і Семанюком зав'язалося листування, останній надіслав Зерову свої новели, що не увійшли до видання 1925 року. І той, отримавши тексти (вже опубліковані і ще в рукописах), вирішує поділитися цією літературною новиною з читачами журналу «Життя й революція» – так у квітневому номері за 1925 р. вийшла його невелика стаття «Нові твори М. Черемшини». У ній критик згадав про щойно випущену в «Книгоспілці» книжку оповідань Марка Черемшини як першу спробу познайомити читача на Наддніпрянській Україні з його творчістю. Адже збірка «Карби», видана в Чернівцях 1901 року, за Збруч тоді не потрапила, і ніхто її там не перевидав. Ще одна причина такої низької обізнаності з творчістю «талановитого представника галицької імпресіоністичної прози» [14, с. 427], на думку Зерова, полягала в тому, що Черемшина мав «звичай друкуватися не так по великих журналах, як по провінціальних альманахах та призначених для селянства календарях» [14, с. 428], а такі видання, як правило, були непомітними. У статті Зеров вправно, з довгими промовистими цитатами, переказав зміст нових оповідань Семанюка, відвівши багато місця на аналіз автобіографічного, «сповненого тонкого гумору» оповідання «Бо як дим підіймається...». Своїм тоном і викладом, вважає, воно дещо нагадує дитячі оповідання Івана Франка, але перевершує їх майстерністю, бо забарвлене «гуцульськими виразами» і без публіцистичних відступів, «які трохи таки псують Франкові його “Маленького Мирона”» [14, с. 430]. Прикметно, що критик помітив подвійність літературного обличчя Семанюка й окреслив «крайні точки осі», докруз якої обертається вся його творчість: одна точка – «часом трагічна й темна», друга – «часом осяяна ласкавою й сердечною усмішкою» [14, с. 433]. Влучність сказаного підтверджує самохарактеристика Марка Черемшини: «Твар під високим чолом ділиться на дві половини: одна весела і промінна, а друга сувора і понура та темна, як ніч» [26, с. 482]. Цей приклад засвід-

чує прозорливість Зерова-дослідника, його авторську інтуїцію й небуденну спостережливість. Наприкінці замітки автор шкодував, що «досі не маємо повної збірки оповідань такого талановитого й своєрідного письменника» [14, с. 433]. Врешті, згодом він доклав усіх зусиль, щоб така книжка вийшла у світ, і навіть не одна.

«Язикова сторона» творів Семанюка

У збірці «Село вигибає» 1925 р. упорядник також надрукував коротку замітку про мову письменника: найголовніші фонетичні та морфологічні особливості говірки, якою Черемшина щедро послуговувався у художніх творах. Ця замітка («*Мова Черемшини*») не раз була передрукована в інших збірках письменника ще за життя Зерова. Однак, зіставивши варіанти передруків (у книгоспілчанських виданнях творів Черемшини 1929, 1930 рр.), стане зрозуміло, що автор відредагував первинний текст, і саме цей варіант був передрукований у книжці «Українське письменство» (2002) [12]. Відредаговано, а по суті переписано, було небагато – частину вступного абзацу. Після зауваги про те, що всі монологи й діалоги персонажів, цитати з гуцульських співанок, а іноді й авторові слова подано «рідною й дорогою» для нього говіркою, Зеров у першому варіанті замітки писав, що «широкий український читач» прийме це як поважну перешкоду «до читання й зрозуміння». Тоді як «росіяне (Вс. Іванов та інші) і поляки (Виспянський, Тетмаєр) не вагаються вводити в свої твори діалект, при звичаюючи до нього читацькі лави, <...> у нас навіть Стефаніка, письменника дуже поміркованого в користанні місцевими особливостями мови, <...> підчищають, виправляють, пристосовують для читача наддніпрянського» [13, с. 193]. Така сувора редакційна політика, на думку критика, має дуже сумні наслідки для самого художнього твору, бо він «губить мало не половину свого чару» і весь «мовний колорит». Тому Зеров-упорядник волів коротко подати кілька мовних зауваг до оповідань Черемшини, аніж «робити замах на його словник і фонетику» [13, с. 193].

У зредагованому варіанті цієї замітки згладжено всі критичні висловлювання (наведених вище цитат немає), а замість них вжито нейтральні речення, на зразок: «уживання діалекту – річ досить звичайна в багатих і розвинених літературах» [12, с. 649]. Можна припустити, що редакцію замітки Зеров зробив на прохання видавництва.

До речі, сам Іван Семанюк чудово розумів, що упорядник буде мати немало «клопоту» з говіркою, через те віддавав на суд редактора «язикову сторону» і навіть дозволяв виправити його «жаргон на укр[аїнську] мову» [25, с. 600]. Звісно, Зеров на таке мовне варварство не пристав: не міг «піднести руку на його розповідну манеру, в якій міститься щонайменше половина його мистецького чару» [10, с. 844]. Пропозицію Черемшини «визволити його оповідання від діалекту» вважав

природним бажанням письменника «бути приступним якнайширшому колу українських читачів» (див. його рецензію 1929 р. на книжку А. Музички про Марка Черемшину) [2, с. 648], а невластиве називання своєї говірки «жаргоном» – «незмінною скромністю» [10, с. 843].

Марко Черемшина як людина і як автор

Ще одна замітка Миколи Зерова про Івана Семанюка вийшла до річниці його смерті, у квітні 1928-го в журналі «Життя й революція». Це був короткий огляд вибраної літератури про нього, зокрема споминів Василя Сімовича та двох статей Леоніда Білецького. Саме ці тексти, вважав Зеров, виділялися з-між усіх тодішніх критичних оцінок Семанюкової творчості, бо додавали «цікаві рисочки до розуміння його вдачі, як людини й автора» [16, с. 598]. А оскільки ці праці (Сімовича й Білецького) вийшли друком у Празі, критик вирішив зреферувати їхній зміст для київської читацької публіки, не опустивши найцікавіших подробиць зі споминів д-ра Сімовича про історію видання першої збірки Семанюка «Карби» [23]. Варто додати, що Зеров як автор статей та заміток про Марка Черемшину завжди робив короткий огляд літератури про письменника або принаймні згадував прізвища критиків, що писали про нього (таких, з жалем констатував, було небагато). А вже у збірках творів, до яких був причетний як редактор і упорядник, в додатках друкував найголовнішу літературу про Черемшину, що згодом стала базою для наступних поколінь бібліографів. Такий метод засвідчував всеохопний підхід ерудованого історика літератури й науковця.

Приблизно в цей самий час, через рік по смерті Черемшини, М. Зеров пише нарис *«Марко Черемшина і галицька проза»*, що увійшов до останньої його книжки «Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства» (1929). Як видно, заголовок дублює назву передмови до збірки «Село вигибає» 1925 р. У самому тексті нарису повторено немало думок зі вступного слова (у передмові до своєї монографії Зеров твердив, що стаття «Марко Черемшина і галицька проза» «підпала ґрунтовному переробленню» [15, с. 3]), та автор тут охопив значно більше матеріалу, розгорнувши перед читачем ширший історико-літературний контекст, і детальніше порівняв творчість покутської групи (не школи!) галицько-українських прозаїків. У новому, розширеному нарисі¹ Зеров простежує рецепцію творів письменника (зрозуміло, що саме Черемшина стоїть в центрі літературознавчого огляду) в тодішній критиці, його еволюцію («тільки нові повоєнні оповідання виявили повною мірою його письменницьку своєрідність» [9, с. 406]), весь творчий

¹ У 1938 р., вже посмертно (Миколу Зерова розстріляли разом з іншими політв'язнями в урочищі Сандормох 3 листопада 1937 р.), цей нарис було частково передруковано у вибраних творах Черемшини, що вийшли у Львові за редакцією Євгена Ю. Пеленського [6].

плях, чого, звісно, не міг зробити в 1925 році (бодай тому, що на той час Іван Семанюк був живий і продовжував писати твори). Стверджує, що з часом Черемшина все поглиблював власну індивідуальність, все відділявся (як і Лесь Мартович) від манери і стилю Василя Стефаника: в пізніших новелах, писав, вони «не раз контрастують один з одним, і тут уже Стефаника тяжко уявити центральною вузловою постаттю» [9, с. 420]. Бо кожен з них став сам собі центром.

Однак «українська людність гуцульських верховин та покутського підгір'я» чи не найповніше, на думку Зерова, зображена таки в Черемшини, бо саме він зумів «якось сполучити, злютувати» сонячний гумор ідилічної мемуаристики автобіографічного оповідання «Бо як дим підоймається» з трагічними картинами вимирання цілих гуцульських сіл, а відтак «заспокоїтися на своїй вірі в молоде покоління» («Писанки»), «в “колядників науки”, в переможну міць раси» [9, с. 430]. Таку творчосвітоглядovu позицію Черемшини Зеров виводить з його життєвої філософії – «непоборного біологічного оптимізму». Однак цей оптимізм не постав на голому ґрунті, він міцно сплетений з «традиційним гедонізмом» [9, с. 434] Гуцулії. Тому навіть у найтрагічніших його творах, помітив Зеров, життя «тріумфує над усіма перешкодами» [9, с. 433]. Тож специфіку творчого бачення Марка Черемшини критик пов'язував з середовищем, яке його сформувало, родиною, родом, силою колективної пам'яті. Ці думки вченого стали наче конспектом, тезами, з яких у майбутньому поставали літературознавчі студії про творчість Івана Семанюка. Михайло Москаленко у післямові до найповнішого на сьогодні видання літературознавчих праць Миколи Зерова сформулював влучну думку, що його спадщина «перебуває в самому осерді української історико-культурної проблематики новітнього часу» [20, с. 1235].

У 1929 році «Книгоспілка» в тій-таки популярній серії «Літературна бібліотека» нарешті видала твори письменника у двох книгах: «Село вигибає. Вибрані оповідання. Книжка перша», «Верховина. Вибрані оповідання. Книжка друга», що стали найповнішим, але вже, на жаль, посмертним виданням його текстів. Першу книжку відкривала розлога вступна стаття редактора-упорядника «*Марко Черемшина, його життя й творчість*». Закроєна широко: з думки про те, що український читач «має нахил низько розцінювати свої літературні здобутки» [10, с. 843] і не добачати справжні письменницькі перлини, які б високо цінували в інших літературах. Понадто, твердить, що не всі сусідні літератури можуть похвалитися такими талантами: «Що покаже польське письменство проти красивого колориту та мальовничості Черемшини, – і чи не природніший його верховинський діалект та спосіб оповіді, аніж штучно плеканий – “закопанський” стиль поляків?» [10, с. 843]. Костянтин Москалець в есеї «Зеров і публіка» висловив думку, що Зеров

стежив «за книжковими новинками, вишукуючи насправду вартісне і відсіюючи випадкове», тому його рецензії та літературні огляди створюють «новий канон текстів і авторів, які є вузловими пунктами “великого часу”» [21, с. 43, 41]. І справді, у своєму вступному слові Зеров зізнається, що «з захватом» прочитав перші оповідання Семанюка, опубліковані у 1919, 1922 рр. після майже 20-річного мовчання («Йордан», «Село потерпає», «Після бою», «Зрадник»). Прочитав і побачив письменника досвідченого, «розмаїто прочитаного», «тонкого, своєрідного, одного із тих, кого уживають “гордістю літератури”» [10, с. 843]. Звідси зрозуміло, що глибокий інтерес критика до автора гуцульських оповідань з'явився задовго до того, як «Книгоспілка» у 1925-му доручила йому упорядкування збірки письменника. І це, врешті, пояснює той негасимий запал, з яким він брався до підготовки його видань.

Джерела Семанюкового тексту

Намагаючись заглянути в саме нутро Черемшиного тексту, Зеров пов'язував автентичність, органічність його творів не лише з природною обдарованістю, чутливістю до високих мистецьких нот, а первинно – з укоріненістю в гуцульську старосвітчину, ментальним зв'язком з горами, з родиною, від яких його не відірвала міська (панська) освіта й «віденські німці» (як відомо, Семанюк навчався у Відні). Звідси, логічно виводить критик, у нього любов до словесної творчості, «до церемонної верховинської ввічливості» й коломийок, якими пересипав оповідання, звідси замилювання в народно-пісенній символіці й ритмі, і звідси «те інтимне відчуття життєвої філософії гуцула, що нею здалеку, з другого берега, милувався пожадливий на враження Коцюбинський» [10, с. 854]. Все це, писав критик, згодом сформувало «невідпорний нахил до ліричного вповивання ситуацій та персонажів», що становить «найхарактеристичнішу рису його письменницької манери» [10, с. 856]. Мелоритмікою творів Черемшина далеко перевершив навіть «буковинського співця» Юрія Федьковича, адже майстерно поєднував народні приспиви «з епічною оповіддю та напруженим діалогом» [9, с. 430]. Зеров називав Семанюка поступовцем, письменником, який «підхопив “золоту нитку” народної розповіді і зв'язав її з найновішими здобутками літературної техніки» [9, с. 435], бо він не лише збагатив нашу літературу, урізноманітнив тематично й сюжетно, а й посунув її вперед силою свого таланту, своєї небуденної оригінальності: хоч сам був «вродженим етнографом», зумів відійти від описового етнографізму в художній прозі і засвідчити новий спосіб стилістичного вислову.

Замість висновків

У такій прицільній увазі Миколи Зерова до постаті Івана Семанюка та його творчості прочитуємо не лише вміння критика вирізнити вартісне й оригінальне в тодішньому книжковому потоці і докластися до фор-

мування нового канону української літератури, а й виразну потребу висловити соборницьку ідею України. Іван Дзюба у вже цитованій статті згадує дві лекції Зерова, присвячені національному відродженню на Галичині в середині XIX ст., і твердить, що така увага до національно-політичних і літературно-мовних процесів в краї тоді не була узвичаєна в нашому літературознавстві, вона «свідчила про бажання продовжити традицію “Основи”, яка ще на початку 60-х рр. XIX ст. намагалася формувати розуміння єдності національно-культурного життя на всіх українських теренах» [1, с. 49-50]. Соборницька ідея прописана і в таких фразах, як «українська людність гуцульських верховин та покутського підгір'я», «епічне трактування Галицької Руїни 1914–1917 рр.» у творах Черемшини, у впертому небажанні упорядника виправляти діалект (хоч саме через діалект, мабуть, «Книгоспілка» так довго зволікала з виданням другої збірки автора); вона проявлялася у сприянні з публікацією в київських виданнях нових творів покутського письменника, врешті, в налагодженні літературних зв'язків між обома частинами України, які допомагали культурно зшивати її розірвані частини. Перебуваючи на стрижні актуального письменства, Микола Зеров як історик літератури відчував пульсацію її «вузлових точок». Творчість Марка Черемшини, безумовно, була однією з них, і йому таки вдалося донести цей факт, нехай і через десятиліття, до українського читача. Тексти Івана Семанюка сьогодні, в часі російсько-української війни, знову промовляють до читачів – і своїми трагічними картинами коваючої Гуцулії (читайте – України, зосібна її випаленої східної й південної частини), і своєю непоборною вірою в молоде покоління й «переможну міць раси». Ця віра не підвела письменника тоді – не підведе і нас зараз.

Література

1. Дзюба І. Зеров Микола Костянтинович // Дух і літера. 2012. № 24. С. 37-68.
2. Зеров М. А. Музичка. Марко Черемшина (Іван Семанюк). ДВУ, 1928. Ст. 200. Ц. 2 крб. // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 647-649.
3. Зеров М. Антологія римської поезії. Катулл – Вергілій – Горацій – Проперцій – Овідій – Марціал. Київ: Вид. т-во «Друкарь», 1920. 64 с.
4. [Зеров М.] Від редакції // Черемшина Марко. Вибрані твори. Редакція і вступна стаття М. Зерова. Харків – Київ: Книгоспілка, 1930. С. [1]. («Літературна бібліотека»).
5. Зеров М. Листи [до Марка Черемшини] // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 1047-1053.

6. Зеров М. Марко Черемшина // Марко Черемшина. Вибрані твори / вступ. ст. М Зерова, ред. Є. Ю. Пеленського. Львів: Измагд, 1938. С. V–XVI. (Літературна бібліотека. Ч. 10).
7. Зеров М. Марко Черемшина і галицька проза // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 474-486.
8. Зеров М. Марко Черемшина і галицька проза. Вступний нарис // Черемшина Марко. Село вигибає. Новелі з гуцульського життя / редакція і вступна стаття М. Зерова. [Київ]: Книгоспілка, 1925. С. 7-22. («Літературна бібліотека»).
9. Зеров М. Марко Черемшина й галицька проза // Зеров М. Твори в двох томах / упоряд. Г. П. Кочура, Д. В. Павличко. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2: історико-літературні та літературознавчі праці. С. 401-435.
10. Зеров М. Марко Черемшина, його життя й творчість // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 842-863.
11. Зеров М. Марко Черемшина, його життя й творчість // Черемшина Марко. Село вигибає. Вибрані оповідання. Книжка перша / ред. і вступ. ст. М. Зерова. [Київ]: Книгоспілка, [1929]. С. V-XL. («Літературна бібліотека»).
12. Зеров М. Мова Черемшини // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 649-650.
13. [Зеров М.] Мова Черемшини // Черемшина Марко. Село вигибає. Новелі з гуцульського життя / ред. і вступ. ст. М. Зерова. [Київ]: Книгоспілка, 1925. С. 193. («Літературна бібліотека»).
14. Зеров М. Нові твори М. Черемшини // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 427-433.
15. Зеров М. Передмова // Зеров М. Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства. Київ: видавництво «Культура» держтресту «Київ-друк», 1929. С. [3].
16. Зеров М. Проф. В. Сімович. До видання збірника Черемшининих новел «Карби». Проф. Леонід Білецький. Марко Черемшина. 1874–1927. L. Вілескú. Marco Čeremšyna // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 598-600.
17. [Мишанич О. В.] Примітки // Черемшина, Марко. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи / Вступ, стаття, упоряд. й приміт. О. В. Мишанича; Ред. тому В. М. Русанівський. Київ: Наук, думка, 1987. С. 382-427.
18. [Мишанич О. В.] Примітки // Черемшина Марко. Твори в двох томах/ редкол.: О. Є. Засенко (голова), О. В. Мишанич, Ф. П. Погребен-

- ник; вступ. ст. О. Є. Засенка; упоряд. та прим. О. В. Мишанича. Київ: Наук. думка, 1974. Том I. С. 299-318.
19. [Мишанич О. В.] Примітки // Черемшина Марко. Твори в двох томах / редкол.: О. Є. Засенко (голова), О. В. Мишанич, Ф. П. Погребенник; вступ. ст. О. Є. Засенка; упоряд. та прим. О. В. Мишанича. Київ: Наук. думка, 1974. Том II. С. 245-275.
20. Москаленко М. Микола Зеров: доля і доробок // Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима, післям. М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 1235-1272.
21. Москалець К. Зеров і публіка // Москалець К. Стежачи за текстом. Вибрана критика та есеїстика. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. С. 39-52.
22. Музичка А. Марко Черемшина (Іван Семанюк). Одеса: Держвидав України, 1928.
23. Сімович В. До видання першого збірника Черемшининих новель «Карби» (Спомини редактора) // Сімович В. Праці у двох томах. Т. 2: Літературознавство. Культура / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк, за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник; передмова Ф. Погребенника. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 618-622.
24. Словацький Ю. Мазепа: трагедія на 5 актів / пер. і вступ. ст. М. Зерова. Київ: Слово, 1926. 136 с.
25. Черемшина Марко. Листи [до Миколи Зерова] // Марко Черемшина. Райська птиця. Зібрання творів [оповідання, публіцистика, переклади, листи, щоденники]. Брустури: ТОВ «Дискурсус»: вид-во «Брустури», 2023. С. 595-601.
26. Черемшина Марко. Моя біографія // Марко Черемшина. Райська птиця. Зібрання творів [оповідання, публіцистика, переклади, листи, щоденники]. Брустури: ТОВ «Дискурсус»: вид-во «Брустури», 2023. С. 474-483.
27. Шерех Ю. Поза книжками і з книжок / упорядник Р. Корогодський ; ілюстрації С. Якутовича. Київ: Вид-во «Час», 1998. С. 317-346. («Українська модерна література»).

MARKO CHEREMSHYNA'S WORKIN THE LITERARY AND CRITICAL RECEPTION OF MYKOLA ZEROV

Oleksandra Salii

State Unstitution «Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine»; e-mail: oleksandra.salii@gmail.com

The article consistently analyses all of Mykola Zerov's critical works on the works of Ivan Semaniuk (Marko Cheremshyna). The correspondence be-

tween them, the process of preparing and compiling all collections of the writer's works, in which Mykola Zerov was involved both as the author of the prefaces and as a compiler, are examined in detail.

It is established that one of Marko Cheremshyna's letters in all editions of his works was incorrectly dated.

It is shown that Mykola Zerov made a lot of efforts to promote Marko Cheremshyna in Naddniprianshchyna region. He organised public lectures, read Cheremshyna's works, represented the interests of the writer in Kyiv publishing houses, in particular, took care of the payment of royalties.

The author suggests that Zerov was involved in the first publication of Marko Cheremshyna's autobiography. This first publication was not in the journal «LNV» («Literary and Scientific Bulletin»), as is commonly believed, but in the journal «Life and Revolution».

For the first time, the discrepancies between the reprints of Zerov's note on the language of Marko Cheremshyna are traced. The author examines the writer's works (original and his translations), which were first published and republished in periodicals outside of Galicia by the famous literary critic. Attention is drawn to his attentive attitude to the Hutsul dialect, Zerov's conscious unwillingness to correct specifically 'Hutsul' words for their literary equivalent.

The most important thoughts from Mykola Zerov's literary and critical works on the uniqueness of Cheremshyna as one of the representatives of the literary group 'Pokutska Trijcia' are highlighted.

The conclusions state that Mykola Zerov's focused attention to Ivan Semaniuk's work is based on a clear need to express the unification idea of Ukraine.

Keywords: *literary criticism, correspondence, introductory essay, note, dialect, translations, Naddniprianshchyna, Mykola Zerov, Marko Cheremshyna.*